

1. В.С. Голод в Україні. Його господарські передумови // Тризуб.— 1933.— Ч. 31.
2. В.С. З життя і політики // Тризуб.— 1932.— Ч. 24.
3. В.С. З життя і політики // Тризуб.— 1932.— Ч. 27.
4. Геродот Д. З берегів Дністра // Тризуб.— 1933.— Ч. 2—3.
5. Геродот Д. Трагедія продовжується // Тризуб.— 1933.— Ч. 6.
6. Геродот. З трагедій на Дністрі // Тризуб.— 1933.— Ч. 25.
7. Геродот Д. Трагедія втікачів з України // Тризуб. 1933.— Ч. 21—22.
8. Голод 1933 року в Україні: свідчення про винищення Москвою українського селянства.— Дніпропетровськ; Мюнхен, 1993.— 222 с.
9. Голодомор в Україні 1932—1933 рр. Бібліогр. покажч.— Одеса; Львів, 2001.— 654 с.
10. Енциклопедія українознавства. Словникова частина.— Львів, 1993.— Т. 1.
11. Женеvecь. Голод в Україні // Тризуб.— 1932.— Ч. 44.
12. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор.— К., 1993.— 384 с.
13. Нечай С. Жахи голоду в Україні // Тризуб.— 1933.— Ч. 30—31.
14. Ніко К.Н. Про “куркуля” та “розкуркулення” // Тризуб.— 1932.— Ч. 5.
15. Ніко К.Н. Голод на Україні // Тризуб.— 1933.— Ч. 2—3.
16. Садовський В. А все таки // Тризуб.— 1932.— Ч. 37.
17. Самовидець. Криваві події на Дністрі // Тризуб.— 1932.— Ч. 12.
18. Словарь международного права.— М., 1986.— 432 с.
19. Тризуб.— 1932.
20. Тризуб.— 1933.
21. 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал / Упор.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк.— К., 1991.— 584 с.

І.М. Калинець

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету “Львівська політехніка”

В ОЧІКУВАННІ КАТАСТРОФИ (ПРО ГОЛОДОМОР У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ “ДІЛО” В ПЕРШОМУ ПІВРІЧЧІ 1933 року)

© Калинець І.М., 2003

Подано огляд матеріалів найважливішої щоденної газети у Львові “Діло” за 1933 рік про голод у Радянській Україні в 1932—1933 рр. На підставі цих повідомлень автор доходить висновку, що західноукраїнське суспільство знало про цю катастрофу уже на початку 1933 року. Тільки в другій половині цього року воно зуміло організуватися до протесту проти голодового геноциду українців.

Щоденна газета у Львові “Діло” ретельно вистежувала події в Радянській Україні. Це не було легко. Адже кордон по Збручі став майже непроникливим у прямому і переносному значеннях: виростала зловісна заслона між двома світами. У прямому — прикордонники НКВД пильно стережуть кордон, перейти який рідко кому вдавалося. У переносному — пошта, за незначними випадками, не долала цієї прикордонної ріки. Іноземні журналісти, акредитовані в Москві, не могли в 1933 р. дістатися до суверенної республіки України. Жодного свого кореспондента газета “Діло” (чи інша) в УРСР чи СРСР не мала. Ніхто в той час в Радянській Україні не відважувався дописувати до галицької періодики. І все-таки у Львові вилловлювали поміж офіційними публікаціями у радянських виданнях вістки, які могли пролити світло на ситуацію в Україні, зокрема в селах. Найчастіше львівські газети посилалися на Укбюро в Женеві (Українське бюро) — одно з відгалужень Українського пресового бюро у країнах Європи в 30-х роках.

Передчуття тривоги, а згодом і великого лиха виповняє сторінки “Діла” — поважної, відповідальної і найдавнішої щоденної газети (1880—1939) — вже на початку 1933 р., редактором якої тоді був Василь Мудрий, на той час заступник голови Української національно-демократичної організації (УНДО). Однак “Діло” не було рупором винятково цієї партії. Катастрофа наближалася.

Чи знали галичани про голод 1932 р.?

1932 р. не пройшов непоміченим як рік катастрофи — логічним завершенням усіх подій в українському радянському селі, що мали місце, почавши з 1929 р. Микола Данько (псевдонім журналіста і публіциста Миколи Троцького. У цитатах тут і далі збережено тогочасний правопис) у своїй передовій статті “Наступ Москви на Україну” (5 березня 1933 р.), цитуючи виступ Косіора на пленумі ЦК КП(б)У, а саме його вислів “з переходом до колективної господарки роботи у нас, партійних радянських організацій, зробилось на селі десятки разів більше”, зазначає, що таке визнання є “блискучим ствердженням думки, висловленої перед роком” (підкреслення моє — І.К.) на сторінках “Діла”, що проведення цілковитої колективізації витворить на Україні рівність злиднів та з’єднає селянство в однім спільнім фронті у боротьбі проти московського більшовизму”.

Справді, злидні, безхліб’я, нужда запанувала по всіх українських селах. “Діло” від 5 січня у статті “Заборона святкувати Різдво в Радянщині” (Укбюро в Женеві) повідомляє: “...У Москві населення терпить голод... У промислових осередках, в Донецьким районі, на Уралі, на Радянській Україні та на півночі справа стоїть не краще”. 10 лютого “Діло” у передовій М. Данька “Новітні шляхи національної боротьби” вказується: “...Мова тут про українське селянство, якого сотки тисяч втекли через голод з рідних осель”. Очевидно, йдеться про голод 1932 р. чи навіть початку 1933 р. 11 лютого у статті “Радянщина в сліпій вулиці” читаємо: “В останньому півроці загострено диктатуру супроти селян, засилаючи їх, збираючи рештки майна (передовсім збіжа)”.

Про 1932 р. є і пізніші згадки в “Ділі” — посилення на Укбюро (Женева). Народний комісар сільського господарства Яковлев заявляв, що колгоспи працювали погано в минулім році (1932): і замало засіяли, і замало зібрали зернових. “Цим вони спричинили величезну шкоду державі й собі самим”. І винні, звичайно, кулаки та шкідники, що мали можливість “попсувати ріллю”.

“...В осені та зимі минулого року колхози були такі сплюндровані урядовими реквізиціями, що багато селян вигинуло з голоду (підкреслення моє — І. К.) та хоріб, а зібрати насіння весною було не можливо, незважаючи на всі переслідування” (ст. “По масових розстрілах — державне лихварство”, “Діло”, 17 березня).

Без сумніву, українці в Західній Україні (далі — ЗУ) та діяспорі знали про критичне становище українського селянства в Радянській Україні (далі РУ або УРСР). Але, як бачимо, з “Діла” від 5 березня галичани сподівалися якогось чуда: про з’єднання “селянства в однім сильнім фронті” спротиву.

Надія на опір українського селянства

Безправні селяни не змогли об’єднатися для опору. Важко було повірити європейцям по сей бік Збруча, щоб закріпачення було аж до такої міри, що визбавляло селянина від активного спротиву, залишало його самотнього на поталу ворогові. Диявольська машина поневолення людини запрацювала у більшовицькому світі відразу на всіх рівнях, ламаючи хребет інтелігенції, ліквідуючи національну церкву, закріпачуючи селянство та люмпенізуючи робітництво.

Кореспондент з Америки Семен Демчук (“Діло”, 15 лютого) пише, що “хліборобським краєм може бути лише тоді (СРСР — І.К.), коли прийде індивідуальна воля для мужика, щоби він повільно обробляв землю так, як це він практикував віками”. А якщо так не ведеться тепер, то має прийти крах цій країні і Сталінові. Тому “...Українці в Галичині мусять бути готові і на несподіване завалення більшовизму. А така свідомість накладає велетенські обов’язки на свідомі одиниці”.

На щось подібне надіється і М. Данько (“Сучасний стан українсько-московської війни”, Діло, 24 лютого), вважаючи, що триває справді позиційна війна, де селянство в окопах — і творить міцну оборонну лінію. Роллю танків відіграють політвідділи при МТС. Розуміння, на наш погляд, дещо схематичне і спрощене: в окопах, без тилів, селян виморював голод.

У ще однім повідомленні (“Діло”, 11 березня) також сподівання на активний виступ селянства: “Росте апетит на українське збіжжя, але й росте опір українського населення”.

“Діло”, 5 березня. У передовій статті М. Данька “Наступ Москви на Україну” висловлена недвозначно надія на повстання, що має початися на Кубані: “Європа сподівається на повстання селян на Кубані навесні, що допровадить до поважних подій в Україні”. Звичайно, “сучасна боротьба України проти Московщини вимагає від української нації таких страшних жертв, що бере острах, чи при такому виснаженні буде вона в силі виконати в найближчій будучині своє державне завдання” (той же М. Данько, стаття “Постишев. Історія призначення фактичного диктатора України та його репресивні пляни”, “Діло”, 25 лютого). Можемо, з висоти часу зауважити, що геноцид українців РУ в 30-х, а згодом — винищення руху опору в ЗУ в 40—50 роках, до певної міри підтверджує слушність такого сумного передбачення.

Звичайно, було відомо про певні спорадичні збройні виступи українського селянства проти радянської влади на початку 30-х років, є також повідомлення про “напади на колхозни” (“Діло”, 21 квітня): “Грабіжники” — це голодні українські селяни, які старалися відбити награване у них збіжжя”.

У 1930—1932 рр. жорстоко придушені селянські виступи. “Діло” від 9 лютого (ст. “Труднощі радвлади на Кубанщині” за матеріалами “Известий”, 24 січня) підтверджує ці вісті.

У всякому разі, постійно наголошується коли не на активному опорі, то пасивному: “Пасивний опір все більше шириться й у партійному апараті на Україні, бо й комуністи бояться лишитися цілком без хліба, а пасивний опір населення чим раз більше зростає” (“Діло”, 29 січня). Отож, пасивний опір повинен би перерости в активний. Надія на це — одна з причин, чому так довго зволікали українці в вільному світі на протест проти голодомору у підневільній большевицькій Україні.

Інформаційна блокада

А. Кордон

Яким чином її здійснювали?

“Діло” не раз дає відповідь на це запитання. Дуже часто висвітлюється становище на кордоні, що йшов по річці Збруч. 28 березня у замітці “Тікають з Радянщини” розповідається про перехід через кордон 14 селян, які працювали на будівництві військової дороги в РУ. Вони втекли, бо вже дві доби не діставали теплої їжі. Однак втікачів було 60,

решта була затримана прикордонниками і про її долю можна лише здогадуватися. Цій темі значно більше уваги приділив д-р. Степан Баран. У передовиці “З нашої трагедії за Збручем” (“Діло”, 21 травня): “...прийшли тут живі кістяки (втікачі — І.К.), бо голод там страшний”. Однак не так легко було сюди дістатись тим, що порятунок бачать у втечі з СРСР. Автор наводить деякі приклади, зокрема, про 27 осіб на Борщівщині. Не тільки прикордонні війська, спеціально рекрутовані з росіян, цьому перешкоджають, але й поляки також чинять перепони — і часто передають утікачів назад. Стихійний масовий рух по той бік Збруча — це й клопіт для польського уряду, який намагається догоджати Москві. С. Баран подав посольський (депутатський) запит Тернопільському воєводі, щоб залишати втікачів у Польській державі.

Б. Преса

Досить яскравим прикладом, як важко діставалася інформація з РУ через пресу є випадок зі смертю Миколи Хвильового. 18 травня “Діло” повідомило про смерть письменника, зазначаючи, що через Москву і закордонних журналістів у Москві дійшла ця вістка. Але “причини смерті невідомі”. Звістка доволі припізнена — смерть сталася 13 травня. 19 травня у “Ділі” появилася доволі ущиплива стаття Михайла Рудницького (характеристика стилю Хвильового; але полишаємо її для істориків літератури). Тільки 24 травня газета зазначає, що поволі через чужу пресу довідемося про самогубство М. Хвильового. Тут є спроба в'яснити причини смерті — арешти його друзів, тотальний диктат цензури тощо. Про ситуацію на селі — голодомор — як одну з поважних причин самогубства (як і пізніше М.Скрипника) не вказується. І вже згодом, 29 червня, у “Ділі” той М.Рудницький відгукується на смерть М.Хвильового поважною статтею: “Вмирати за свободу слова — який неймовірний жест” — закінчує автор.

Інформацію визбирували з радянських видань, головне, з “Известий”, які прочитувалися головню помежи рядками — треба було вчитися такого вилову відомостей. Подібне прочитання відоме в СРСР майже до останніх літ його існування.

Були повідомлення з іноземних видань. Напр., 26 січня “Діло” поміщає замітку “Більшовики промахнулись”, базовану на книзі “Червоний хліб” Моріса Гіндуса — його враження від СРСР. Між іншим, він слушно коментує ситуацію: “Радянський режим зробив великий промах, відбираючи селянам збіжжя зі жнив. Замітно це особливо на Україні, яка славиться своїм чорноземом. На Україні щезла всяка охота селян до праці і більшовики пробують тепер знайти хоч іскорку заінтересування селянства до праці на полі. Не помагають ніякі обіцянки комісарів”. Правда, вислів “обіцянки” виглядає по-європейськи заделікатно.

Інша замітка від 5 квітня “Голод в СРСР. Взяв хліб із сплювачки”, — це посилання на інформацію Гарета Джонса, секретаря Ллойда Джорджа, що перейшов пішки велику частину України, спілкуючись з селянами, що втікали від лиха аж до Москви, — всі нарікали на брак хліба: “мусимо вмирати”. Гарет Джонс застерігає, що найближчими місяцями голод в Україні перевищить голод 1921 року. “Діло”, ніби боячись закиду, що можливо це перебільшення з боку англійця, характеризує його як дуже відому і поважну особу у політичних і журналістських колах у Лондоні, що його інформації вважаються

об'єктивними. І тут дістаємо дуже важливу для нас інформацію: закордонних кореспондентів від довшого часу не пускають у глиб СРСР.

Значно пізніше, 9 вересня, “Діло” повідомить (ст. “Комуністи забороняють чужинним журналам відвідувати Україну”) про заяву (“рevelяцію”) кореспондента Барнеса у цій справі.

Однак добитися цілковитої ізоляції правителі Кремля не могли. Де-не-де траплялися проломи в цій здавалося би непрониклій стіні. Так, наприклад, у другій половині 1933 р. у паризькій газеті “Матен” (30 серпня) співробітниця Сузанна Бертійон подає розмову з очевидцями — американськими селянами українського походження, що дивом змогли дістатися до свого села в Україні, і які на свої очі побачили усі жахи голодомору, включно до людодіства. Про це сповіщає “Діло” від 6 вересня у статті під тою самою назвою, що й у “Матені”, “Страшне лихоліття населення в Україні”. Друга стаття у тій же французькій газеті під довгою, але промовистою назвою “Систематично організований голод на Україні має на меті знищити нарід, якого єдиний злочин у тому, що він змагає до волі”. Авторка звертає увагу французького читача на німецьку брошуру “Брати у скруті”, в якій є свідчення про голод німецьких колоністів, які покинули СРСР, на згаданого вже Гарета Джонса і на меморіал Оттона Шілера, що повернувся навесні з північного Кавказу — Кубані.

В. Листи

“Діло” декілька разів поміщає листи з РУ, але як вони потрапили за кордон, газета не вивісляє. Це були випадково отримані листи. Правда, зі змісту окремих листів можна зрозуміти, що вони дісталися майже неймовірно — все-таки поштою.

22 лютого газета публікує “Лист з Великої України”. Редакція зауважує, що це писав галицький селянин, який проживає в РУ, до своєї найближчої родини. Газета не називає ні прізвищ, ні адрес. З тексту можна зрозуміти, що до цього часу він офіційно листувався з рідними. Лист датований 2 лютого 1933 р. У ньому йдеться про важке (“кепсько жию”) становище відправника, який хоч має гроші, але не може нічого за них купити. Він запитує, чи радянські гроші “йдуть” у Галичині, бо міг би навіть вислати. Зойк розпуки звучить у листі: “...порятуйте мене якнайскорше, пришліть що небудь. Не хочу від Вас нічого такого дорогого, але надішліть житніх чи ячмінних сухарів хліба, а може, як маєте звідки і не дуже у вас дорого, риж, то вкиньте у пакунок якийсь фунт дитині на кашу...воно бідне голодує”. “Трохи мені соромно, що я так пишу до вас, але що ж зробити, як так прийшлося на віку пережити таку трудноту”.

Ще один лист із РУ “Діло” передруковує 30 квітня з американської газети “Нове слово” під іронічним заголовком “Більшовицький рай”. Цитуємо дещо із цієї публікації.

“Ми погибли, особливо села. Багато людей попухло з голоду і багато вже померло особливо на Україні. Я того ж року об’їхав весь Кавказ, Московщину і Україну і ніде місця нема. Є місце тільки для тих, що граблять людей... Я від тебе нічого не домагаюся, тільки пиши листа. Тільки нічого не пиши про нашу владу. Це для мене небезпечно. У нас така свобода...”.

На Україні вже доходить до людоїдства. У нас половина землі не обсіяна, нема коней — поздыхали з голоду... Все забрали і заморили голодом, і людей, і коні...”

“З країни нужди й голоду” — під таким заголовком публікує “Діло” 27 травня розпачливий лист до брата в Галичині: “...Змилуйся ради Бога над нами і допоможи нам нещасним наскільки можна, бо ми всі вже попухли з голоду... уже все поїли, що було. І половини вже немає і жолудя теж нема... Пища у нас сейчас така: сіль, вода та щавель... Од неї люди пухнуть і ми теж попухли і ходити ніяк не можливо... У нас уже хоронять без гробів, уже нема кому робити і так везуть і кидають у яму. Обрядів ніяких нема”.

18 червня “Діло” поміщає ще один лист “Нужда й голод на Україні”. Редакція зазначає, що це лист від молодого хлопця з України до своїх рідних від середини квітня. Адресат-людина ширшого світогляду — розуміється на багатьох суспільних справах. Тому він наголошує на винищенні і найсвідомішого українського елемента (“найгарніших людей”) за петлюрівщину. Згадує і про робітництво: “робочі на роботу не хочуть ходити. Кажуть: “Дай нам хліба з’їсти, тоді й підемо, а та за цими 150 грамами не можемо підняти ніг, бо сам чоловік не з’їдає, а ділиться з сім’єю. Багато людей мре з голоду. Злодійство збільшується. Ті робочі, які цілком перейшли на колективний харч і з дому не мають ніякої допомоги, то вмирають десятками і валяються по дворах ... де робив, там і вмер. За ними ніхто не слідить”. Згадує і про агітаторів, для яких знаходиться їжа: “а як приїде жидок, щоб повчати, як сіяти і т. п. — йому на день кілограм муки, літр молока”. На селі всі селяни з голоду крали зерно у тих, що були відповідальні за нього (бригадири, комірники, завмином, вагарі тощо) і які каралися за це судом аж до розстрілу.

“Діло”, 30 червня, “Лист з Києва”. Редакція коментує, що це лист від інтелігента — галичанина, який скаржиться, що отримує 200 крб., а щоб прожити треба 1500, що не пускають із СРСР, що кинувся плямистий тиф. “Пухлих і голодних маси валяються по місту... Якби ж це якимось стихійне свято (мабуть, лихо — І.К.), отож все в природі нормально”. Як бачимо, висилач листа, підкреслює, що голод штучний. Його сім’я голодує, варять картопляне лушпиння — “так живе майже все населення, як я”.

26 червня газета у статті “Комуністична диктатура доказує чудес” підтверджує, що подібні листи отримують й інші національні часописи. Звичайно, листів аж не так багато у першому півріччі 1933р. Згодом у “Ділі” їх буде значно більше. І навіть створений Український Громадський Комітет рятунку України одним із важливих моментів діяльності визначає саме збір листів-свідчень.

15 червня “Діло” повідомило, що перервані зв’язки із студентами з Галичини, які навчалися у вищих школах РУ: “Листи до них вертаються назад”. Що сталося зі студентами, запитує газета. Чи вони так само заарештовані, як це трапилося в Харкові з колишніми комуністичними послами до польського сейму, що втекли свого часу на Велику Україну.

Пропадали листи, інформація, люди — і все таки стовідсоткової ізоляції від світу Москві не вдавалося досягти. Іноді навіть з’являється думка, що Москва цього і не прагнула — ніби зумисне давала просочуватися вісткам про голодомор. З якою це робилося метою, варто було б поміркувати. Особливо неймовірним видається той випадок, коли американцям — неграмотним селянам, колишнім вихідцям з України, що подорожували на відрізок

Ленінград — Москва, раптом дозволили відвідати рідне село в Україні, яке конало від голоду.

Хроніка спостережень

Як уже згадувалося вище, 5 січня Укрбюро сповіщало про голод в РУ. 7 січня “Діло” поміщає замітку “Засуди на РУ”, в якій йшлося про вироки 15 членам компартії, що займали доволі високі пости в адміністрації за “рільний саботаж та зв’язки з українськими селянами”. Зокрема, на кару “смерті”.

Так розпочинається висвітлення хроніки подій в УРСР, і насамперед, на селі. Матеріали в основному почерпнуті з московських “Известий”. Панорама вістей “Діла” надзвичайно обширна: інколи вісті з України просто губляться серед іншої інформації зі світу, інколи виразно підкреслені заголовками чи винесені на першу сторінку. Газета настільки цікава, що я часто відволікався від свого основного завдання — виловлювати все про голод. І тодішній читач заповнений насущними проблемами тогочасного життя, міг не сприймати у повній мірі моторошної потворної дійсності комуністичного світу, міг не переступити психологічного бар’єру, щоб сприйняти її на віру. “Таке неможливе!” він міг вигукнути. Таке не можливо в цивілізованому світі, таке не можливо у багатому родючому краю! До такої інформації потрібно було звикати. Отож йшло повільне накопичення фактажу. І хіба оцим можна пояснити про запізнилу реакцію світового українства, як і, зрештою, світу про голод в Україні — чорноземному краю. Потрібно було не менше півроку (1932р. вже випускаємо з уваги), щоб вибухнув інформаційно-протестаційний рух проти штучного голодомору. На жаль він був запізним. Він мав би вибухнути ще рік тому, і коли б світ активно підключився до протесту, то можливо було б уникнути трагедії. Хоч найшвидше, зупинити сатанинський задум винищення українського народу “імперією зла” було годі і не варто піддаватися ілюзії. Але принаймні цивілізований світ не мав би на совісті тої катастрофи.

Гортаємо “Діло” із постійною наростаючою тривогою.

12 січня. “Харчові труднощі в СРСР”; “Селянство так і робітництво на Україні бореться більш інтенсивно пасивним опором проти визиску..., ніж московське населення”.

14 січня. “Промова Молотова. Не буде колективізації хліборобства”: мовляв продовження колективізації не буде.

19 січня. “Зловживання в Радянщині”. “Всі зловживання і крадежі в державних установах, кооперативах і хліборобських колективах будуть трактовані як діяльність ворогів і контрреволюційні акти”.

22 січня. “Поміж двома п’ятилітками. На маргінесі промов Сталіна і Молотова”; “...на Україні, де насильне насаджування колективів і просто грабіжницька поведінка державних чинників, що вимітають всі хлібні резерви, насторожили проти них все населення, більшовики масово звинувачують навіть здисциплінованих членів комуністичної партії у саботажі, помочі куркульським елементам, зриванні хлібозаготовок...”.

23 січня. “Сталін про п’ятилітку”: п’ятилітка — це колективізація. Об’єднати в колективні понад 60% господарств і понад 70 % орної площі; заготовити 1.200-1.400 млн. пудів зерна замало, треба 1.500—1.600; розгромити куркулів як клас.

26 січня. “Більшовики промахнулися”. Це цитування книжки Моріса Гіндуса “Червоний хліб”: “Радянський режим зробив великий промах, відбираючи селянам збіже зі жнив. Замітне це особливо на Україні, яка славиться своїм чорноземом. На Україні щезла всяка охота селян до праці... Не допомагають ніякі обіцянки комісарів”.

І це мова про “обіцянки”, коли йшли вже кілька років погроми села: розкуркулення, вивози, обшуки і конфіскації майна та всякої живності.

29 січня. “Ювілей Радянської України”: “Ніяких порівнянь кількості зібраного збіжани з 1913 ані з якимсь іншим роком з добре зрозумілих причин нема. З тих самих причин нема ніяких відомостей відносно п’ятнадцятилітнього нищення худоби та цілого добробуту українського селянства”.

9 лютого. “Хаос в українських колхозах”: очевидне безголів’я, ідіотизм радянської влади із її наказами засівати таку орну площу, якої нема в колгоспах. Або займатися плеканням худоби там, де цього ніколи не було тощо.

У цьому ж числі “Діла” — “Труднощі радвлади на Кубані”: всі саботажі й шкідництво, які можуть ще повторитися, безпощадно зламати. Тут є вістка про придушення повстання.

10 лютого. “Новітні часи національної боротьби: “Останні реформи” в першу чергу колективізація сільського господарства зрушила міліони населення. А ми знаємо, що мова тут саме про українське селянство, якого сотки тисяч втекли через голод з рідних осель”.

11 лютого. “Радянщина в сліпій вулиці”: “В останньому півроці загострено диктатуру супроти селян... На село прийшло нове лихо. До тракторних станцій поприділювали тепер “політвідділи” ... це новий наступ на селянство, яке більшовики хочуть за всяку ціну зломити”.

13 лютого. “Було б добре ... коли б не та Україна!”: зтягуючи хлібозаготівлю, Україна “б’є по цілій підготовці до весни”.

15 лютого. “Більшовицька п’ятилітка з американського вікна”: “...Українці в Галичині мусять бути готові і на несподіване завалення більшовизму” — пише українець з Америки, охарактеризувавши ненормальний стан сільського господарства в СРСР.

24 лютого. “Сучасний стан українсько-московської боротьби”: “Пшениця є, як відомо, збіже експортне, отже найбільше треба його витиснути з України”.

25 лютого. “Постишев. Історія призначення фактичного диктатора України та його репресійні плани”. Його програма, як зазначає М. Данько, це новий наступ на Україні: “Окупаційна влада немає насіння на засів...намагається видобути від населення “розкрадене й розграбоване“ збіжа. Таким чином наступний місяць буде місяцем запеклої боротьби чи найтяжчим періодом для голодного населення”. У статті автор, посилаючись на подорожуючих чужинців, говорить про озброєних вартових по селах.

1 березня. “Нема вільної торгівлі збіжем у Радянщині”: встановлено закупівельні ціни у 50 разів нижчі від ринкових.

5 березня. “Наступ Москви на Україну”: “Більшовики добувають справді часом буквально боєм кожному тону збіжани на Україні. Масові катування селянства, розстріли та заслання цілих сіл на північ річ звичайна”. Паспортна система, шпіономанія, система кар, “поприкріплення людей не лише до землі, як у часах кріпацтва, а й до тракторів, коней, коров”.

11 березня. “Більшовицький міністр хліборобства проти України”: “...українські колхозисти працювали зле в минулому році”. Влада винна також у тому, що вчасно не викрила куркулів та шкідників і “дали їм змогу попусувати ріллю”.

15 березня. “Масові більшовицькі розстріли”: вирок 75 вищим урядовцям сільського господарства за саботаж.

17 березня. “По масових розстрілах — державне лихварство”: колгоспи не дістають насіння від держави, самі повинні добути.

У цьому ж числі газети — “Кого розстрілювали більшовики?»: називаються прізвиська галичан, які працювали в СРСР.

20 березня. “Селянам у СРСР не вільно йти на сезонні роботи”.

28 березня. “Тікають з Радянщини”.

2 квітня. “Протирелігійна компанія в Радянщині”: не святкувати взагалі, а тим більше у час весняних робіт”. А 10 квітня повідомлення — “Селяни вбивають безбожників”.

8 квітня. “Що думають в Європі про Радянщину”: “...вона прямує до голоду, хаосу та знищення всього, що ще лишилося”.

21 квітня. “Польові роботи під поліційним доглядом на Україні”; “політичні відділи почали зараз же в перших днях діяльності чистити колхозисти та МТС від елементів ворожих колхозам та радам”.

21 квітня. “Напади на колхозисти”: московський посіпака Власов стріляє у селян, що хочуть повернути своє. Висновок : “то малюнок сучасних відносин на Україні”.

6 травня. “Замість хліба жолоді і каштани для України”: харківський відділ постачання провів досліди і виявив можливість для споживання диких яблук, груш, каштанів, жолудів. Має бути в Харківщині зібрано понад 8 тисяч таких фруктів.

11 травня. “Перед харківським процесом. Новий подвиг комуністичних русотяпів”: черговий процес про українських патріотів — початок нового наступу на культурні надбання, що ще збереглися.

21 травня. “З нашої трагедії за Збручем”: “На родючому українському чорноземі сьогодні безпримірний голод, що нагадує часи з 1922 р. Не спричинили його ні повінь, ні посуха, ні інші живлові нещастя, а тільки божевільні експерименти сьогоднішніх керманічів червоної влади”. Національний рух придушено, селян “вивласнено”, жодної допомоги, хоч би моральної, нізвідки. Села звільнюють, “щоби зробити місце для московських селян і створити з них бар’єру проти українських впливів зі заходу. Кордон обсаджено густо військом московського походження”.

9 червня. “Спочатку держава, потім коні, нарешті українські селяни”: “Ніяких фондів не може бути створено в колхозі, поки цілком не будуть виконані всі зобов’язання щодо постачання збіжа та звороту позички державі та поки не будуть цілком вирівняні рахунки машиновотракторних станцій. З першого вимолоченого в липні збіжа ми мусимо віддати в першу чергу державі, по-друге забезпечити коней, а по-третє видати хлібом аванс колхозникам...”.

14 червня. “Майбутні жнива під поліційним доглядом”: селяни навмисно затягують жнива, аби зможти більше залишити для себе. Охорона доручається бригадам. Поля стереже

охорона на конях. По обмолоті все зважується і повністю реєструється у коморі. Видавати зерно тільки на спеціальне розпорядження.

18 червня. “Нужда й голод на Україні”: приватний лист, мова про який була вище.

22 червня. “З країни нужди й голоду”: теж лист, про який ми вже згадували.

26 червня. “Комуністична диктатура наказує чудес”: “Великанську хліборобську країну довела (комуністична влада — І.К.)... до повної господарської руїни, а населенню дала в результаті своїх політичних і господарських експериментів у дарі — голод. Ясно, що самі комуністичні диктатори голоду не знають”. Вони живуть у добробуті, “але ніхто їм уже не вірить. Цілий світ уже нині здригається від вісток, якими закидують прилюдну опінію очевидці нужди та горя...”.

Стаття аналізує драконівські укази про знищення села.

29 червня. “Диктатура голоду”. Автор статті М. Данько узагальнює усі матеріали про голод у пресі. “На ніяку іншу ділянку державного господарства не звертається стільки уваги, як на сільське господарство України”.

30 червня поміщено “Лист з Києва”, з яким ми раніше вже ознайомили читача.

Так стисло, вибірково, далеко неповно подаємо огляд матеріалів про голод у газеті “Діло” за півроку. Читач діставав повноцінну інформацію майже про всі аспекти національного життя в Радянській Україні, — і місця для сумнівів про трагедію на селі не лишалося. Вже сталося! Як допомогти? Як протестувати? Як зупинити смертоносну ходу більшовизму? Ось перед якими питаннями стояв кожен свідомий українець, стояло українське суспільство по правому боці Збруча на початку літа 1933 р.

Хроніка дій

Отож, не було громом з ясного неба, що діялося на Великій Україні минулого і цього років. Мусив настати час сказати — годі! Годі бути пасивним спостерігачем чи надіятися на повстання в Україні і Кубані, на “завалення” СРСР.

На величавому з’їзді “Українська Молодь Христові” владика д-р Бучко, виголошуючи проповідь перед більше ніж стотисячною молодіжною аудиторією (“Діло”, 9 травня) заявив: “...Протестуючи проти того царства антихриста за Збручем, протестуємо проти знуцання над християнськими почуваннями українського народу по той бік Збруча. Віримо, що запевнення тих прав вимагатиме боротьби. Підіймаємо її!”

Це чи не вперше прозвучали слова протесту. Вже не очікування боротьби по той бік кордонної річки. А ми мусимо самі розпочати її. Це був новий акцент. Але він був підхоплений галицьким суспільством аж у кінці червня.

1-го липня “Діло” публікує статтю “Положення на Радянській Україні. Резолюції ЦК УНДО з дня 24 червня 1933”. Це перший відомий документ-протест найпотужнішої легальної організації в ЗУ — Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО), її Центрального Комітету, організації, що мала найбільшу частину послів (депутатів) до Варшавського сейму. На окремому засіданні ЦК УНДО осудило “грабіжницьку, обраховану на фізичне і моральне винищення українського народу політику комуністів на Україні і закликає все українське громадянство протиставитися місцевим агентурам московського комунізму, який є найзавзятішим ворогом існування української нації”. Отож, спочатку треба побороти комуністичні впливи в Галичині і Волині, що на той час, незважаючи на жахливі вістки з УРСР, були ще доволі міцними, а, отже, і руйнівними. До того ж, УНДО, як подає “Діло” від 22 липня, усвідомлювало, що світ більше рахується з кількома

тисячами московських яничар, як у ЗУ, так по світу, аніж з думкою багатомільйонного українського народу поза УРСР. У протесті висловлені сподівання, що будуть зроблені відповідні заходи на міжнародному рівні. Наразі ще не було чіткого усвідомлення, ким і як мають бути вони виконані. Керівництво УНДО здавало собі справу, що світ так легко не кине виклику новому монстрові (нехай і не глиняних ногах) — СРСР.

8 липня “Діло” подає звернення-протест Союзу Українських Журналістів і письменників за кордоном (Прага, червень 1933) — “До культурного світа. (У справі голоду на Радянській Україні): “Протестуємо перед цілим світом проти свідомого систематичного винищення українського народу російською большевицькою окупаційною владою”. Згадуються у зверненні всі лиха народу, включно з людоїдством: “Батьки бояться випускати своїх дітей з хати на вулицю зі страху перед тим, що їх можуть ухопити голодні”.

26 липня читаємо у “Ділі” лист-протест колишнього депутата від Українського Сельробу Степана Волинця проти “комуністичних насильників на Україні. Протест свідчив, що ліві ряди прихильників СРСР стали ламатися.

27 липня перша сторінка “Діла” заповнена заявою Українського греко-католицького єпископату Галицької церковної провінції у справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі, прийнятою 24 липня. Подаємо деякі витяги із документа: “Населення вмирає голодовою смертю. Побудована на несправедливості, обмані, бежбожництві, деправації — людоїдна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни... Перед цілим світом протестуємо”. Звернення адресоване усім радіостанціям: хай християни прилучаються до голосу протесту. Підписане, окрім митрополита Андрея Шептицького, усіма єпископами ЗУ: Гр. Хомишином, Й. Коциловським, Н. Будкою, Гр. Лакотою, І. Бучком, І. Лятишевським.

На сторінках “Діла” (28 жовтня) знову зустрінемося з листом греко-католицького Єпископату у справі голоду — це буде перед оголошеним Днем жалоби, про який йтиметься далі.

Наступного дня “Діло” (28 липня) знайомить із Українським Громадським комітетом Страждальної України, що був створений з ініціативи Української парламентарної репрезентації 25 липня. Головою Комітету став д-р Дм. Левицький. Завдання Комітету полягало у створенні Ділового Комітету, що був тут же вибраний (на чолі із В. Мудрим), який мав займатися працею на захист голодуючих. До Ділового Комітету увійшли знані діячі: З. Пеленський, І. Гижа, Мілена Рудницька.

Того ж дня газета містить об’єктивний виступ, з усіма актуальними й по сьогодні акцентами Генерального секретаря Конгресу національностей у Відні д-ра Евальда Амменда “Цивілізований світ мусить собі здати справу з того, щоб порятувати решту від смерті”. Це зразок глибокого, обґрунтованого виступу, який би прозвучав свіжо, слово в слово й тепер, напр., на слуханні про голодомор у ВР України.

14 серпня перші шпальти “Діла” заповнені тривожними матеріалами “Биймо у великий дзвін на тривогу!” Із історичним зверненням “Український Народе!” оголошує про своє існування Український Громадський Комітет рятунку України (УГКрУ), під яким підписані усі, майже без винятку легальні партії, організації, товариства ЗУ. Згодом цей Комітет на Форумі Союзу Народів 25-26 жовтня звернувся із закликом “До культурного світу” протестувати і допомагати голодуючим в Україні (“Діло”, 25 жовтня).

1 вересня “Діло” в рубриці “Голод в Україні” інформує про заяву кардинала Інніцера у Відні. Згодом, через два місяці, він знову піднесе свій авторитетний голос у справі допомоги голодуючим (“Новий почин віденського кардинала” — “Діло”, 23 жовтня) — заснування міжконфесійного і міжнаціонального Комітету Допомоги. 16-17 грудня

відбудеться конференція Комітету Допомоги під керівництвом кардинала (“Діло”, 17 і 21 грудня).

8 вересня газета повідомляє, що “справа України здобула в останньому часі велику популярність у цілій Європі”. Навіть українські соціалісти із відозвою про лихоліття у УРСР звернулися до всіх соціалістичних організацій світу.

Як повідомляло “Діло” 4 жовтня, “Об’єднання українських організацій в Америці звернулося із заявою-закликом до світової суспільності “Рятуймо Україну від голодової смерті”.

До всіх міжнародних жіночих організацій звернулася й Українська Секція Жінок Міжнародної ліги миру і свободи з проханням протестувати проти червоного терору в Україні (“Діло”, 17 жовтня).

У статті “Одним фронтом” (29 жовтня) перераховані українські організації, які підтримали ініціативи УГКрУ: це Комітет допомоги голодуючим в Україні у Празі, Українська Еміграційна Рада в Парижі, Об’єднання українських організацій на чужині в Брюсселі, Комітет рятунку України на Буковині в Чернівцях та інші.

10 жовтня “Діло” інформує про те, що Голова Ради Ліги Націй Мовінкель, що отримав чимало матеріалів про голод в Україні, ознайомив Раду Ліги з ними. Тому, що Ліга сама не може безпосередньо діяти в припиненні голоду, вона передала документи Міжнародному Червоному Хресту. “Трагічний факт голоду на Радянській Україні, дістав своє юридичне підтвердження і 76-а сесія РЛН признала його практично” — робить висновок газета.

Комунікат УГКрУ (“Діло”, 15 жовтня), оповістив, що 29 жовтня — оголошується День національної жалоби і протесту, коли всі мають провести день у молитві у церквах як день посту, крім того, збори, віча, збір датків на організацію допомоги (навіть вказано банк — Земельний Банк Гіпотечний у Львові) — ось як мав би виглядати День жалоби. До цього дня вийде з друку книжечка В.Мудрого “Лихоліття України”, що може бути основою для написання рефератів, промов тощо.

Великий матеріал, присвячений цій акції, подає газета 21 жовтня — “Історичний день. До всіх українців світу!” Через незначну конфіскаату “Діло” наступного дня повторить цю публікацію, що свідчить про те, що Дневі жалоби надавалося немаловажне значення, бо “це не тільки день смутку. Ні, це великий історичний день. В цей день Нація Українська приходить до слова. На нас буде дивитися цілий світ”. Після цього акту, що пройшов доволі успішно, газета щоденно інформуватиме, немов би звіт, про відзначення його по всій Галичині. Шкода, що цей день не прийнято для відзначення голодомору в сучасній Україні.

На жаль, Польська держава не підтримувала вимог і протестів своїх українських громадян на окупованих землях Галичини і Волині. Як сповістило “Діло”, 26 жовтня у віленській газеті “Слово” з’явилася стаття В. Харкевича “Крик без відгуку”, в якій автор обурюється з мовчанки польського громадянства на відому відозву Греко-католицького Єпископату. Адже, в СРСР, окрім українців і білорусів є до мільйона поляків, яких також напевно не пощадив голод.

Правда, зазначає “Діло”, є одиничні винятки. Наприклад, “Кур’єр Варшавський” від 23 жовтня помістив статтю “В обличчю голодової катастрофи”, в якій йдеться про те, що московській владі не вдасться затаїти голод.

Кульмінацією протесту проти голодомору був відчайдушно героїчний вчинок 18-річного студента Миколи Лемика, члена ОУН, 22 жовтня, — який за завданням організації здійснив замах на радянського консула у Львові. 23 жовтня про атентат пише “Діло”, хоч

ще день-два не може подати точно прізвище студента. Газета щоденно інформує про цей вчинок у постійній рубриці “Після атентату у консуляті СРСР у Львові”. 1 листопада газета детально повідомляє про перебіг суду (“Наглий Суд. Вбивство у совітському консуляті у Львові”) та про вирок Миколі Лемикові. Для захисту підсудного виключно зголосилися всі українські адвокати, але польський суд погодився на двох. У зв’язку з тим, що М.Лемик був неповнолітнім, смертну кару йому замінено довічним ув’язненням. На таку судову розправу зібралося немало журналістів закордону. Заява підсудного, що він убив радянського урядовця Майлова на знак протесту проти масового вбивства українців голодом, облетіла світ.

Українці ЗУ, можливо, дещо із запізненням, але все ж таки спромоглися на консолідований вияв протесту проти штучного голодомору, щоб доказати собі та й світові свою солідарність із пригнобленими єдинокровними братами в Радянській Україні, виступивши єдиним фронтом проти більшовицького режиму (“Діло”, 29 жовтня “Одним фронтом”). І про це все можна довідатися не між рядками, а таки зі шпальт газети, заголовки якої кричали про найжахливіший геноцид українського народу — голодомор у 1932—1933 рр.

І.М. Кравчук

Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою
Національного університету “Львівська політехніка”

СВІДЧЕННЯ ПРО ГОЛОДОМОР

(Видання українців у діаспорі про голод в Україні 1932—1933 рр.)

© Кравчук І.М., 2003

Українська повоєнна еміграція, досліджуючи та аналізуючи спогади очевидців періоду 1932—1933 рр., на основі опрацьованих матеріалів, мала можливість вільного, всебічного і об’єктивного висвітлення світові найбільшої трагедії українського народу — голодомору. Це дозволило стверджувати, що в Україні був організований штучний голод саме для здійснення геноциду українців. Доказом цього є проведений нами аналіз видань українських і чужинських авторів, які появлялися і з’являються у країнах Заходу.

Комуністична Москва нагло і безсоромно заперечувала про вчинений нею ж голодомор в Україні в 1932—1933 рр. Інформаційна блокада воістину відповідала тій залізній стіні, оплетеній большевицькою владою колючим дротом, що постала між двома світами. Але українці на західному боці від Збруча та й в діаспорі знали про трагедію своїх братів і сестер у так званій Радянській Україні і робили безуспішні спроби допомогти конаючим від голоду. Та дарма. Москва проводила свідомо жорстокий і цілеспрямований геноцид українського народу. Світ, задурманений своїми продажними журналістами та дипломатами, відвертою брехливою пропагандою Кремля, за незначними винятками, злочинно промовчав. Українці власними силами збирали матеріали про голод, особливо тоді, як тисячі свідків голодомору змогли наприкінці Другої світової війни дістатися на Захід. Внаслідок появи сотень книжок і публікацій у пресі, фільму “Жнива розпачу” тощо